

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΟ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Σέ ὀρισμένες τραγωδίες ὄχι μόνο εἶναι δυνατό νά καθοριστεῖ ἡ διάρκεια τῆς δράσης τους, ἀλλά καί νά τοποθετηθεῖ ἡ ἡμέρα τοῦ δράματος σέ μιὰ συγκεκριμένη ἡμερομηνία. Τά δράματα γιά τὰ ὁποῖα ἔχει προταθεῖ κάποια ἡμερομηνία εἶναι τὰ ἑξῆς: 'Αγαμέμνων¹, Τραχίνιες, "Ἀλκιστή, 'Ικέτιδες τοῦ Εὐριπίδη, "Ιων, 'Ηλέκτρα. Σέ μιὰ ἱστορική τραγωδία ὅπως οἱ Πέρσες ἐπίσης θά περιμέναμε κάποια συγκεκριμένη ἡμερομηνία. Τό μόνο πού μποροῦμε νά ποῦμε εἶναι ὅτι τό ἔργο τοποθετεῖται μετά τό τέλος τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 480 π.Χ.², πιθανότατα ὕστερα ἀπό πενήντα περίπου ἡμέρες. Αὐτό ἐξάγεται ἀπό τήν πληροφορία τοῦ 'Ηροδότου (8, 115, 1) ὅτι ὁ Ξέρξης χρειάστηκε 45 ἡμέρες γιά νά φτάσει στόν 'Ελλάσποντο. 'Ο Αἰσχύλος ὁμως ἀποκλίνει ἀπό τόν 'Ηρόδοτο σ' ἓνα πολύ σημαντικό σημεῖο: 'Ενῶ, σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό, ὁ Ξέρξης μετά τήν ἥττα του ἐγκαθίσταται στίς Σάρδεις, ὅπου μένει ὥς τή μάχη τῆς Μυκάλης (9, 107, 3), στόν τραγικό ἐπιστρέφει κατευθεῖαν στήν Περσία λίγο μετά τόν ἄγγελο πού φέρνει τήν εἴδηση τῆς συμφορᾶς. Αὐτή ἡ "παρὰ χάραξιν" τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς τραγωδίας καί ἀποτελεῖ τόν καλύτερο ὑπομνηματισμό σ' ἓνα χωρίο τοῦ ἑνατοῦ κεφαλαίου τῆς Πολιτικῆς: δῆλον οὖν ἐκ τούτων ὅτι τόν ποιητήν μᾶλλον τῶν μύθων εἶναι δεῦ ποιητήν ἢ τῶν μέτρων, ὅσῳ ποιητής κατὰ τήν μύμησίν ἐστιν, μιμεῖται δέ τὰς πράξεις. κἄν ἄρα συμβῇ γενόμενα ποιεῖν, οὐθέν ἦτιον ποιητής ἐστι· τῶν γάρ γενομένων ἔνια οὐδέν κωλύει τοιαῦτα εἶναι οἷα ἂν εἰκός γενέσθαι [καί δυνατά γενέσθαι], καθ' ὃ ἐκεῖνος αὐτῶν ποιητής ἐστιν (1451 b 27-32)³.

Στίς Τραχίνιες ὁ θάνατος τοῦ 'Ηρακλῆ ἔχει γίνει ἀντικείμενο ἡμερολογιακοῦ προσδιορισμοῦ. 'Ο Zielinski βασίστηκε σέ δύο χωρία, γιά νά ὑποστηρίξει ὅτι ὁ θάνατος τοῦ ἥρωα στήν πυρά πρέπει νά τοποθετηθεῖ τήν τελευταία νύχτα τοῦ Σκιροφοριῶνος, δηλαδή τήν παραμονή τοῦ νέου ἔτους:

(α) 164-5 χρόνον προτάξας ὡς τρίμηνος ἡνίκα / χώρας ἀπεῖη κἄνιαύσιος βεβώς. Κατά τόν Zielinski⁴ ἡ διατύπωση δέν εἶναι τυχαία. Οἱ τρεῖς μῆνες εἶναι οἱ τελευταῖοι τοῦ προηγούμενου ἔτους, ἐνῶ τό κἄνιαύσιος ἀναφέρεται στό ἔτος πού θά τελειώσει μέ τόν θάνατο τοῦ ἥρωα.

(β) 821 κέ.

Ἰδ' οἶον, ὦ παῖδες, προσέμειξεν ἄφαρ

τοῦπος τό θεόπροπον ἡμῖν

τᾶς παλαιφάτου προνοίας,

ὃ τ' ἔλακεν, ὁπότε τελεόμηνος ἐκφέρου
δωδέκατος ἄροτος, ἀναδοχάν τελεῖν πόνων
τῷ Διὸς αὐτόπαιδι.

Ὁ Zielinski προτείνει τή διόρθωση ὁπότε τελεόμηνον ἐκφέρου / δωδέκατον ἄροτος καί μεταφράζει: sobald das laufende Jahr seinen zwölften Monat voll zu Ende trägt⁵.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ πρώτου χωρίου ἀπό τόν Zielinski δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτική, γιατί ὁ ποιητής διατυπώνει τό διάστημα αὐτό διαφορετικά στούς στίχους 44-5: χρόνον γάρ οὐχί βαιόν, ἀλλ' ἤδη δέκα / μῆνας πρὸς ἄλλοις πέντ' ἀκήρυκτος μένει· πρβ. καί 648, ὅπου ἡ διόρθωση τοῦ Karsomenos πεντεκαίδεκάμηνον εἶναι πιθανότατα ὀρθή⁶. Σχετικά μέ τό δεύτερο χωρίο ἔχουμε νά παρατηρήσουμε ὅτι μέ τίς διορθώσεις εἰσάγεται ἓνα καινούριο χρονικό διάστημα δώδεκα μηνῶν πού ἀντιφάσκει πρὸς τή δεκαπεντάμηνη προθεσμία πού προβλέπει ὁ χρησμός, τόν ὁποῖο γνωρίζει ἡ Διάνειρα. Φυσικά, ἡ ἀντίφαση αἴρεται, ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι πρόκειται γιά διαφορετικό χρησμό, ἀλλά πάλι παραμένει ἡ ἐξῆς δυσκολία: πῶς ὁ χορός γνωρίζει ἓναν χρησμό πού ἀφορᾷ τό τρέχον ἔτος, ἀφοῦ ὁ Ἡρακλῆς ἀπουσιάζει ἀπό τήν Τραχίνα ἐδῶ καί δεκαπέντε μῆνες; Ἐπιπλέον ἡ χρήση τοῦ ἐπίθετου τελεόμηνος ὡς οὐσιαστικοῦ εἶναι κάπως προβληματική. Ἀπό τά παράλληλα πού προσάγει ὁ Zielinski⁷ λευκόπετρον, ὠκύπετρον, ἀκρόδρυον κανένα δέν καλύπτει τήν περίπτωσή μας, γιατί τό λευκόπετρον καί τό ἀκρόδρυον χρησιμοποιοῦνται μόνον ὡς οὐσιαστικά, ἐνῶ τό ὠκύπετρον ὅταν χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικό παύει νά σημαίνει "ὁ ταχύς τās πτέρυγας" καί δηλώνει "τά μακρά πτερά τῶν πτερύγων" (Liddel-Scott / Κωνσταντινίδη). Ἐπομένως, ἡ ἐξίσωση τό τελεόμηνον = τέλειος μῆν εἶναι ἀμάρτυρη. Γιά τούς λόγους αὐτούς πιστεύω ὅτι ὁ Karsomenos ἔχει δίκαιο ὅταν δέχεται τήν παράδοση καί μεταφράζει: wenn das zwölfte Jahr seine Monate vollendend zu Ende ginge⁸. Προφανῶς πρόκειται γιά διαφορετικό χρησμό πού προβλέπει τό πέρας τῶν μόχθων τοῦ ἥρωα μέ τό τέλος τοῦ δωδέκατου χρόνου, προθεσμία πού μᾶς εἶναι γνωστή ἀπό τόν Ἀπολλόδωρο (2, 72). Βέβαια, καί μέ αὐτὴν τήν ἐρμηνεία ἡ πρόταση τοῦ Zielinski ὅτι ὁ Ἡρακλῆς πεθαίνει τήν τελευταία ἡμέρα τοῦ χρόνου δέν ἀχρηστεύεται, γιατί καί ἐδῶ προϋποτίθεται ὅτι ὁ δωδέκατος χρόνος θά συμπληρώσει ὅλους τούς μῆνες του.

"Ἀλκηστη. Μερικοὶ μελετητές⁹ ὑποστήριξαν ὅτι ἡ Ἀλκηστη πεθαίνει τήν πρώτη κάποιου μηνός μέ βάση τούς στίχους 320-2:

καί τόδ' οὐκ ἐς αὔριον

οὐδ' ἐς τρίτην μοι μηνὸς ἔρχεται κακόν,
ἀλλ' αὐτίκ' ἐν τοῖς οὐκέτ' οὔσι λέξομαι.

Εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀφύσικη ἡ διαπίστωση ἐνὸς μελλοθανάτου ὅτι θά πεθάνει τὴν πρώτη καὶ ὄχι τὴ δεύτερη ἢ τὴν τρίτη τοῦ μηνός. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει εἶναι νά τονιστεῖ ὁ ἀναπόφευκτος, ὁ ἄχωρίς ἀνάβολῇ θάνατος μέ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ κρίσιμου παρόντος πρὸς κάποια ἄλλη μελλοντική στιγμή. Πιθανότατα τὸ μηνὸς πρέπει νά θεωρηθεῖ ὑποπτο καὶ ἴσως στή λέξη ὑπόκειται κάποια φθορά, ἰδιαίτερα ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι σέ ἡμερομηνίες εἶναι ἀπαραίτητος ἓνας περισσότερο συγκεκριμένος προσδιορισμός, ὅπως ἱσταμένου, μεσοῦντος ἢ φθίνοντος. Τό κείμενο δέν προσφέρει, ἐπομένως, κανένα στήριγμα γιὰ ἐντοπισμό μιᾶς συγκεκριμένης ἡμερομηνίας¹⁰.

Ἰκέτιδες τοῦ Εὐριπίδη. Ἡ Αἴθρα βρίσκεται στήν Ἐλευσίνα γιὰ νά προσφέρει θυσίες, ὥστε νά ἀποβεῖ πλούσια ἡ ἀναμενόμενη ἐσοδεία (28-9): τυγχάνω δ' ὑπέρ χθονός/ἀρότου προθύουσ', ἐκ δόμων ἐλθοῦσ' ἐμῶν. Ὅπως ἔχουν ἤδη παρατηρήσει οἱ μελετητές¹¹, ὁ Εὐριπίδης ἔχει ὑπόψη του ἐδῶ τὴ γιορτὴ Προηρόσια πού τελοῦνταν στίς 5 τοῦ Πυανεψιῶνος.

Ἰων. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ μαντεῖο ἦταν κλειστό κατὰ τοὺς τρεῖς χειμερινούς μῆνες, ἐνῶ τοὺς ὑπόλοιπους ἐννιά λειτουργοῦσε τὴν ἑβδομὴ ἡμέρα κάθε μηνός, τὴν ἡμέρα δηλαδή τῶν γενεθλίων τοῦ Ἀπόλλωνα. Μία ἀπὸ αὐτές τίς ἐννιά ἡμέρες πρέπει νά ἐπισκέφτηκαν τὸ μαντεῖο ὁ Εὐθύθεος καὶ ἡ Κρέουσα¹².

Ἡλέκτρα. Ἡ εἴσοδος τοῦ χοροῦ ὀφείλεται στήν πρόθεσή του νά καλέσει τὴν Ἡλέκτρα στὰ Ἡραῖα (169-74):

ἔμολέ τις ἔμολεν γαλακτοπότας ἀνήρ
Μυκηναῖος ὀρειβάτας·
ἀγγέλλει δ' ὅτι νῦν τριταί-
αν καρύσσουσιν θυσίαν
Ἀργεῖου, πᾶσαι δέ παρ' Ἡ-
ραν μέλλουσιν παρθενικά στείχειν.

Ἡ γιορτὴ τῆς Ἡρας τελοῦνταν τὴ νουμηνία τοῦ Παρθενίου μηνός¹³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

- 1) Σχετικά με τον Ἀγαμέμνονα βλ. παραπάνω κεφάλαιο β' σημ.44.
- 2) Βλ. Bengtson (1969⁴) 176.
- 3) Σημαντική για τήν κατανόηση τοῦ ἔνατου κεφαλαίου τῆς Ποιητικῆς εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ v. Fritz (1962) 430-457.
- 4) Zielinski (1896) 578.
- 5) Zielinski (1896) 581-582.
- 6) Kapsomenos (1963) 111. Οἱ κώδικες παραδίδουν πάντα (πάντα Wakefield: παντῶ Nauck)
- 7) Zielinski (1896) 581.
- 8) Kapsomenos (1963) 110* πρβ. καί Schwinge (1962) 97.
- 9) Βλ. Weber (1930) σχόλιο στοὺς στίχους καί Ortkemper (1969) 58 σημ.56.
- 10) Βλ. Dale (1954) σχόλιο στοὺς στίχους.
- 11) Βλ. σχετικά Collard (1975) 112 καί Parke (1977) 74.
- 12) Βλ. Burnett (1970) 21* πρβ. Parke (1967) 80-81.
- 13) Βλ. πρόχειρα Mehl (1979) II 1032.